वत्सप्रिर्भालन्दनः।पवमानः सोमः। जगती, १० त्रिष्टुप्

प्र देवमच्छा मधुमन्त इन्दवोऽसिष्यदन्त गाव आ न धेनवः।

बर्हिषदो वचनावन्त ऊधभिः परिस्रुतमुस्रिया निर्णिजं धिरे॥ ९.०६८.०१

देवम्- द्योतनशीलम्। अच्छ- अभिलक्ष्य। प्र- प्रकर्षेण। मधुमन्तः- मधुराः। इन्दवः- क्लेदनशीला रसाः। गावो न धेनवः- प्रीणयन्तश्चित्किरणा इव। आ- समन्तात्। असिष्यदन्त- स्यन्दन्ते। उस्रियाः- चित्किरणाख्यगावः। बर्हिषदः- दर्भासने चित्ताकाशे वा उपविश्य। वचनावन्तः- मन्त्रयुक्ताः। ऊधभिः- ऊधोभिः। परिस्रुतम्- परितः स्रवणशीलम्। निर्णिजम्- शोधकं रसम्। धिरे- धारयन्ति ॥१॥

स रोरुवदभि पूर्वा अचिक्रददुपारुहः श्रथयन्स्वादते हरिः।

तिरः पवित्रं परियन्नुरु ज्रयो नि शर्याणि दधते देव आ वरम्॥ ९.०६८.०२

सः- असौ सोमः। रोरुवत्- शब्दमकरोत्। अभि- आभिमुख्येन। पूर्वाः- प्राचीनान् मन्त्रान्। अचिक्रदत्- अशब्दयत्। उपारुहः- ओषधीर्भौमभोगान्वा। श्रथयन्- विश्लेषयन्। हरिः- आकर्षकः सन्। स्वादते- स्वादूकरोति। उरु ज्रयः- विस्तीर्णविगवान्। पवित्रम्- शोधकं भाजनं प्रतीकम्। तिरः- अतिक्रम्य। परियन्- परितश्चरन्। शर्याणि- हिंस्यानि रक्षांसि। नि- निक्षिपति। देवः- द्योतनशीलः। वरम्- वरणीयां संपदम्। आ दधे ॥२॥

वि यो ममे यम्या संयती मदः साकंवृधा पयसा पिन्वदक्षिता।

मही अपारे रजसी विवेविददभिव्रजन्नक्षितं पाज आ ददे॥ ९.०६८.०३

यः। मदः- हर्षकरो रसः। यम्या- युगळभूते। संयती- नियते द्यावापृथिव्यौ। वि ममे- निर्ममे। पयसा- स्वसारेण। साकंवृधा- समाने द्यावापृथिव्यौ। अक्षिता- अक्षीणे यथा भवति तथा। पिन्वत्- असिञ्चत्। अपारे- विस्तीर्णे। मही- महत्यौ। रजसी- द्यावापृथिव्यौ। विवेविदत्- विवेद। अभिव्रजन्- अभिसञ्चरन्। अक्षितम्- अक्षीणम्। पाजः- बलम्। आ ददे ॥३॥

स मातरा विचरन्वाजयन्नपः प्र मेधिरः स्वधया पिन्वते पदम्।

अंशुर्यवेन पिपिशे यतो नृभिः सं जामिभिर्नसते रक्षते शिरः॥ ९.०६८.०४

सः- असौ सोमः। अपः- मूलशक्तिधाराः। वाजयन्- पोषयन्। मातरा- द्यावापृथिव्यौ। विचरन्। मेधिरः- मेधावी सन्। स्वधया- आत्मधारणया। पदम्- स्वसदनमृताख्यम्। प्र- प्रकर्षेण। पिन्वते- आप्याययति। यतः- नियतः। अंशुः- सोमः रसस्तत्त्वभूतः। यवेन- स्थूलरूपमिश्रणेन। यु मिश्रणामिश्रणयोः। धान्यविशेषेण वा। पिपिशे- अवयवयुक्तो भवति। पिश अवयवे। जामिभिः- स्वबन्धुभिः। नृभिः- उपासकैः। सं नसते- सङ्गतो भवति। शिरः- शीर्णमिति सायणः। रक्षते- पालयति ॥४॥

सं दक्षेण मनसा जायते कविर्ऋतस्य गर्भो निहितो यमा परः।

यूना ह सन्ता प्रथमं वि जज्ञतुर्गुहा हितं जनिम नेममुद्यतम्॥ ९.०६८.०५

दक्षेण- प्रवृद्धेन। मनसा- चित्तभावनेन। सम्- सम्यक्। जायते- प्रादुर्भवति। कविः- क्रान्तदर्शी। ऋतस्य गर्भः- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्याधारभूतः। परः- श्रेष्ठः। यमा- नियमेन। निहितः- हृदये निहितः। यूना- सोमस्य द्वावंशौ युवानौ। ह- एव। सन्तौ। प्रथमम्- प्रथमतया। वि जज्ञतुः- विज्ञायेते। जनिम- एकांशस्य जन्म। गुहा हितम्- हृदयगुहायां निहितम्। उद्यतम्- अन्यस्य जन्म बहिरुद्यमयुक्तं भवति। अन्तस्थं बहिष्ठमिति सोमस्य रूपद्वयमत्रोच्यते ॥५॥

मन्द्रस्य रूपं विविदुर्मनीषिणः श्येनो यदन्धो अभरत्परावतः।

तं मर्जयन्त सुवृधं नदीष्वाँ उशन्तमंशुं परियन्तमृग्मियम्॥ ९.०६८.०६

मन्द्रस्य- सोमस्य। रूपम्। मनीषिणः- मेधाविनः। विविदुः- ज्ञातवन्तः। यत्- यदा। परावतः- दूरतः। श्येनः- पक्षीभूतः। पक्षी मुमुक्षामोक्षप्रतीकः। अन्धः- हव्यम्। अभरत्- आहरत्। नदीषु- मूलशक्तिधारासु। आ- समन्तात्। सुवृधम्- शोभनवर्धकम्। उशन्तम्- कामयन्तम्। परियन्तम्- परितश्चरन्तम्। ऋग्मियम्- मन्त्रप्रोक्तम्। अंशुम्- सोमम्। तम्। मर्जयन्त- शोधयन्ति ॥६॥

त्वां मृजन्ति दश योषणः सुतं सोम ऋषिभिर्मतिभिर्धीतिभिर्हितम्।

अव्यो वारेभिरुत देवहूतिभिर्नृभिर्यतो वाजमा दर्षि सातये॥ ९.०६८.०७

दश योषणः- दशदिग्वर्तिन्य आपो मूलशक्तिधाराः। सोम- रस। सुतम्- निष्पन्नम्। ऋषिभिः- दर्शनैः। मतिभिः- ज्ञानैः। धीतिभिः- चित्तधारणाभिः। हितम्- हृदये निहितम्। त्वाम्। मृजन्ति- शोधयन्ति। अव्यो वारेभिः- सरणशीलरसस्य स्वस्थान एव रक्षाकरैरुपलब्धिस्थानैरित्यर्थः। रसव्यञ्जकैः। रसस्य प्रवेशस्थानैः। रसतत्त्वस्य सुलभतया अवगमसाधनभूतैः। रसार्थयाचनसाधनभूतैः। रसावाप्तिसाधनभूतैः। रसावरणैः। रससंभक्तृभिः। रसवर्धकैः। प्रतीकैः। उत- अपि च। देवहूतिभिः- देवाह्वानकरैः। नृभिः- उपासकैः। यतः- संयतः सन्। सातये- संभजनाय। वाजम्- भोगम्। आ दर्षि- प्रयच्छसि ॥७॥

परिप्रयन्तं वय्यं सुषंसदं सोमं मनीषा अभ्यनूषत स्तुभः।

यो धारया मधुमाँ ऊर्मिणा दिव इयर्ति वाचं रयिषाळमर्त्यः॥ ९.०६८.०८

यः। धारया। ऊर्मिणा- तरङ्गेण। मधुमान्- मधुरः। स सोमः। दिवः- चिदाकाशात्। वाचम्- मन्त्रम्। इयर्ति- प्रेरयति। रयिषाट्- संपदं सहते। अमर्त्यः- अमृतः। परिप्रयन्तम्- परितश्चरन्तम्।

वय्यम्- काम्यम्। सुषंसदम्- शोभनसंसदनम्। सोमम्- रसम्। मनीषाः- मनीषया जाताः। स्तुभः- मन्त्राः। अभ्यनूषत- अभिष्टुवन्ति ॥८॥

अयं दिव इयर्ति विश्वमा रजः सोमः पुनानः कलशेषु सीदति।

अद्भिर्गोभिर्मृज्यते अद्रिभिः सुतः पुनान इन्दुर्वरिवो विदत्प्रियम्॥ ९.०६८.०९

अयम्- एषः। सोमः- रसः। दिवः- नभसः। विश्वम्- सर्वम्। रजः- उदकम्। आ- समन्तात्। इयर्ति- प्रेरयति। चिदाकाशान्मूलशक्तिधाराः प्रेरयतीत्याध्यात्मिके। पुनानः- पावयमानः सन्। कलशेषु- भाजनेषु प्रतीकेषु। सीदति- उपविशति। अद्भिः- जीवोदकैः। गोभिः- चिद्रश्मिभिः। मृज्यते- शुद्ध्यते। अद्रिभिः- स्थैर्यप्रतीकैर्ग्रावाभिः। सुतः- निष्पन्नः। पुनानः- पवमानः। इन्दुः- क्लेदनशीलो रसः। प्रियम्- प्रेमभाजनम्। वरिवः- धनम्। विदत्- लम्भयति ॥९॥

एवा नः सोम परिषिच्यमानो वयो दधच्चित्रतमं पवस्व।

अद्वेषे द्यावापृथिवी हुवेम देवा धत्त रयिमस्मे सुवीरम्॥ ९.०६८.१०

एव- एवम्। नः- अस्मदर्थम्। सोम- रस। परिषिच्यमानः। चित्रतमम्- असाधारणम्। वयः- हव्यम्। दधत्- धारयन्। पवस्व- क्षर। अद्वेषे- द्वेषरहिते। द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ। हुवेम- आह्वयामः। देवाः- देवताः। सुवीर्यं- शोभनवीर्यसंपन्नाम्। रयिम्- संपदम्। अस्मे- अस्मै। धत्त- धारयत ॥१०॥